

УДК 376.545

М. М. КАБАНЕЦЬ (канд. пед. наук, доц.)
Донецький національний технічний університет

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ОБДАРОВАНИХ ШКОЛЯРІВ У ЛІЦЕЇ-ІНТЕРНАТІ ПРИ ДОНЕЦЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті описано досвід організації самостійної роботи обдарованих школярів у Східноукраїнському регіоні на прикладі ліцею-інтернату при Донецькому національному університеті. Визначено основні методологічні засади та форми організації самостійної роботи в ліцеї, проаналізовано специфіку науково-дослідної роботи ліцеїстів та самостійного навчання за індивідуальними програмами.

Ключові слова: обдаровані школярі, ліцей, самостійна робота, Східноукраїнський регіон.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Протягом останніх років розвиток дитячої обдарованості є пріоритетним напрямком регіональної освітньої моделі Донецької області. У відповідності з Програмою «Освіта Донеччини. 2012 – 2016 роки», результати роботи з обдарованою молоддю на національному і міжнародному рівні розглядаються як показники якості освіти та повинні сприяти формуванню позитивного іміджу області [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження проблеми дитячої обдарованості мають давню історію, проблема ж ефективного навчання обдарованої молоді залишається актуальною і донині. Питанням обдарованості присвятили свої роботи видатні зарубіжні та вітчизняні дослідники як-от: Б. Блум, Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Б. Кедров, В. Лоуенфельд, Г. Пассоу, Я. Пономарьов, Дж. Рензуллі, С. Рубінштейн, Р. Стенберг, Дж. Стенлі, П. Торренс та ін. В останні десятиріччя вітчизняними представниками педагогічної та психологічної наук зроблено вагомий внесок у дослідження питань дитячої обдарованості. Різним аспектам обдарованості присвячені праці таких вчених, як: В. Алфімов, О. Антонова, М. Гнатко, С. Гончаренко, І. Зверева, Л. Коваль, О. Кульчицька, В. Моляко, О. Музика, С. Сисоєва, В. Слущкий, В. Паламарчук, В. Юркевич та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. У Східноукраїнському регіоні накопичено великий досвід організації педагогічної підтримки обдарованих школярів, узагальнення якого сприятиме підвищенню ефективності організації педагогічної діяльності з означеною категорією дітей в Україні на сучасному етапі. Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує відсутність історико-педагогічних досліджень, у яких було б систематизовано теорію і узагальнено досвід організації педагогічної діяльності з обдарованими дітьми в Східноукраїнському регіоні.

Метою статті є визначення методологічного підґрунтя та організації самостійної роботи обдарованих дітей в ліцеї-інтернаті при Донецькому національному університеті в аспекті забезпечення наступності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У системі педагогічної підтримки обдарованих школярів Східноукраїнського регіону особливе місце посідає обласний ліцей-інтернат при Донецькому національному університеті з поглибленим вивченням предметів гуманітарного, суспільного та природничо-математичного циклу Донецької обласної ради. Ліцей є авторською школою академіка Міжнародної академії наук педагогічної освіти, доктора педагогічних наук, професора, заслуженого працівника народної освіти України Валентина Миколайовича Алфімова. Провідною концептуальною ідеєю ліцею є компетентісно орієнтоване навчання обдарованих старшокласників, головна мета якого полягає у забезпеченні найповнішого розвитку творчих здібностей учнів, підготовці їх до науково-практичної діяльності та сприянні самореалізації кожної особистості в житті. Особистість ліцеїста є найвищою соціальною цінністю в системі роботи педагогічного колективу ліцею.

У відповідності з державною політикою України в галузі освіти та світовими тенденціями розвитку неперервної освіти, освітні комплекси «загальноосвітній навчальний заклад – ВНЗ» намагаються забезпечити наступність змісту та форм організації навчально-виховного процесу, що сприяє підвищенню якості допрофесійної та професійної підготовки та більш ефективній адаптації

першокурсників до навчання у ВНЗ. Самостійна робота – це основна форма навчальної діяльності в умовах сучасного вищого навчального закладу, тому належний рівень сформованості умінь та навичок самостійної роботи є запорукою успішного навчання студента. Самостійну роботу можна розглядати і як обов'язковий вид навчальної діяльності того, хто навчається, і як ефективний спосіб навчання, незважаючи на складність і нерозробленість багатьох її аспектів. Безумовним визнається той факт, що знання, інформація, способи діяльності не передаються від викладача тому, хто навчається, в готовому вигляді, а засвоюються індивідуально кожною особистістю в результаті власної активності, яка спрямовується певною мотивацією.

Формування навичок самостійної роботи набуває більш важливого значення, ніж раніше, в аспекті реалізації Болонських ініціатив, оскільки обсяг самостійної роботи студента згідно з сучасними нормативними документами, може становити від 1/3 до 2/3 його навчального навантаження, а також реалізації ідеї освіти впродовж життя. Самостійна робота – явище багатоаспектне, яке передбачає наявність мети, завдання, самостійного плану їх досягнення, здійснення дій, отримання результату (набуття знань, навичок, умінь, розвиток здібності до самостійного розв'язання задач), контролю результату. Результати досліджень О. В. Малихіна доводять, що неефективність та незадовільні результати самостійної роботи студентів криються в неспроможності студентів до самореалізації, недостатньому усвідомленні своїх сильних та слабких сторін, що спричиняє неправильний розподіл часу, сил та можливостей. Часто студенти, навіть маючи певний досвід успіхів, не усвідомлюють повною мірою свого потенціалу, що призводить до почуття безпорадності та страху перед значними обсягами інформації, які постійно збільшуються та вимагають сформованості все більш високого рівня самостійності для їх обробки та засвоєння [3].

В підлітковому віці, а саме в 14–15-річному віці, за аналізом Д. І. Фельдштейна, в розвитку особистості домінує прагнення застосувати свої можливості, проявити себе, що веде до активного пошуку шляхів розвитку предметно-практичної діяльності. Експериментальні дослідження, здійснені Д. І. Фельдштейном та його послідовниками, виокремили проміжний рубіж соціального руху в розвитку особистості – «я в суспільстві», коли підлітка понад усе цікавлять питання розвитку здібностей, інтелектуального розвитку, вироблення навичок, відбувається рефлексія на власний життєвий шлях, домінує прагнення самореалізуватися, що загострює потребу юнаків зайняти позицію в певній соціальній групі [5].

Згідно з Інструкцією про організацію та діяльність ліцею, поглиблена підготовка учнів досягається в результаті вивчення спеціальних курсів, факультативів і т.п., а також завдяки організації пошуково-дослідної роботи [2]. У ліцеї активно застосовується підготовка учнів за індивідуальними навчальними планами, яка передбачає велику долю самостійної роботи. Зусилля педагогічного колективу ліцею спрямовані на те, щоб прищепити ліцеїстам навички самостійної роботи в різних сферах життєдіяльності та сформувати мотивацію та їх готовність до самоосвіти, саморозвитку та самовдосконалення. Однією з головних своїх задач викладачі ліцею вважають навчити ліцеїстів вчитися та підготувати їх до навчання у вищому навчальному закладі та сформувати вміння та навички дослідної діяльності, тобто ознайомити кожную дитину з методикою роботи з новою інформацією, прийомами ведення записів під час занять та самостійної роботи, принципами та прийомами самоорганізації та самоконтролю. Самостійна робота ліцеїстів – це різноманітні види індивідуальної та колективної діяльності, які здійснюються під керівництвом, але без безпосередньої участі викладача. Самостійна робота в ліцеї застосовується як вид пізнавальної діяльності, оскільки великий обсяг інформації в сучасному світі унеможливує здійснення якісної допрофесійної підготовки в обмежених умовах аудиторного часу та передбачає її самостійне опрацювання, та як форма організації навчального процесу, коли ліцеїст займається самопідготовкою. Процес самостійної роботи ліцеїста управляється або викладачем (безпосередньо або опосередковано – через навчально-методичні, інструктивні, ілюстративні матеріали, пам'ятки тощо), або самим учнем; цей процес характеризується самостійністю студента в досягненні цілей навчання з навчальної дисципліни.

Наступність в організації самостійної навчальної роботи передбачає перехід від власне шкільних форм і методів засвоєння знань до активних, раціональних і системних, коли більшість навантаження у виконанні завдань припадає саме на студента [3]. В ліцеї проводиться спеціальна робота, спрямована на розвиток умінь раціональної організації самостійної роботи, що сприяє поетапному залученню ліцеїстів до такої організації навчального процесу, яка наближена до вищого навчального закладу. Самостійна робота являє собою вид навчальної діяльності, який передбачає процес взаємодії викладача та учня, що реалізовується в різних організаційних формах навчання, як в

аудиторний, так і в позааудиторний час. Самостійна робота потребує від учнів активної розумової діяльності та відповідальності, а від викладачів – створення сприятливого психолого-педагогічного клімату та мотивації, що забезпечує ефективне виконання завдань та відповідний контроль результатів роботи. Збільшення частини ефективної самостійної навчальної діяльності студентів є можливим за умови готовності до неї студентів. У відповідності з принципом наступності в організації самостійної роботи викладачі поступово збільшують складність та обсяг завдань для самостійної роботи та систематично її контролюють та заохочують подальший розвиток самостійності ліцеїстів. З цією метою система завдань для самостійної роботи ретельно спрямовується під час аудиторних занять, роз'яснюється її зв'язок з подальшою роботою, контрольними заходами та результатами навчання.

Досить вагома частина навчального матеріалу віднесена на самостійне опрацювання, що виявляється можливим через забезпечення помірного аудиторного навантаження та створення сприятливої атмосфери для самостійної навчальної діяльності, що, в свою чергу, потребує навчання засобом наукової організації навчальної діяльності та ознайомлення з методикою науково-дослідної роботи. Самостійна робота направляє викладачем, але є самокерованою діяльністю особистості; передбачає наявність пізнавальних інтересів, мотивів, потреби набуття нових знань, умінь, навичок, розвиток особистості, здібності самостійно приймати рішення і переносити способи розв'язання на інші задачі. На початку навчання в ліцеї старшокласники отримують детальні методичні рекомендації щодо організації навчальної, науково-дослідної роботи та самостійної роботи, особливо стосовно вивчення профільних предметів; належна увага при цьому приділяється психологічним механізмам подолання ускладнень, що можуть виникнути під час самостійного опрацювання навчального, фактичного та наукового матеріалу. Такі рекомендації допомагають ліцеїстам відчувати впевненість в своїх можливостях, рішучість у подоланні утруднень, підтримку з боку викладачів, психолога та адміністрації ліцею.

Педагогічна система ліцею на відміну від інших систем, що функціонують у структурі загальної середньої освіти, доповнюється такою важливою сферою як науково-дослідна робота, яка виступає компонентом цілісного навчально-виховного процесу, як навчальний процес і виховна робота. Таким чином, ліцей стає першою сходинкою у підготовці майбутніх дослідників, науковців. Педагогічний колектив ліцею виходить з положення, що самостійна робота може в майбутньому зайняти головну роль в навчанні, що спричинено збагаченням традиційної освітньої системи інноваційними віртуально-інтерактивними освітніми технологіями на базі інформаційно-комунікативного забезпечення навчально-виховного процесу. Особливе місце серед завдань для самостійної роботи ліцеїстів займають такі, що мають творчий характер, науково-дослідні. Завдяки постійній співпраці з Донецьким національним університетом ліцеїсти мають можливість виконувати дослідження на факультетах (відповідно до профілю навчання в ліцеї) під керівництвом досвідчених викладачів ліцею та університету, кандидатів та докторів наук. Ліцеїсти можуть користуватися бібліотечним фондом та лабораторіями університету, отримувати консультації з різних аспектів дослідження у наукових співробітників ДонНУ. Організація науково-дослідної роботи передбачає: виконання ліцеїстами курсової та випускної робіт; публічний захист робіт із залученням до процедури захисту та дискусії викладачів та студентів Донецького національного університету; вивчення курсу «Теорія і методика наукового дослідження»; створення ліцейського наукового товариства, яке очолює проректор університету з наукової роботи, а секції – викладачі вищої школи, що забезпечує можливість наступності в науковій творчості ліцеїстів та студентів; проведення наукових дискусій; участь ліцеїстів у науково-практичних конференціях різного рівня; виконання колективних досліджень. Включення ліцеїстів у дослідження актуальних наукових проблем значно підвищує їх інтерес до творчої діяльності, розвиває уяву, інтуїцію, оригінальність мислення.

Особливою формою організації самостійної роботи ліцеїстів можна вважати навчання за індивідуальним графіком, яке передбачає вивчення ліцеїстами окремих предметів у власному темпі, розробка індивідуальних навчальних програм, що застосовується при підготовці дітей до інтелектуальних змагань (олімпіад, турнірів та конкурсів МАН). Переведення ліцеїстів на самостійне навчання за індивідуальною програмою здійснюється на основі рішення педагогічного консилиуму, який враховує побажання учня. Після позитивного рішення педагогічного консилиуму відбувається конструювання навчальної програми, яка узгоджується із державною програмою, розробляється графік навчального процесу і система контролю за ходом засвоєння знань. Її план враховує ступінь підготовленості ліцеїста, його здібності, спрямованість дослідницької роботи. Ліцеїсти, які працюють за індивідуальним графіком, відвідують заняття з профільних предметів, самостійно опрацьовують

навчальний матеріал з інших предметів навчального плану, отримуючи індивідуальні завдання та консультації, що дає змогу вивільнити час для підготовки до участі в предметних олімпіадах або роботи над дослідженням в рамках Малої академії наук. Такою формою навчання в ліцеї при ДонНУ користується кожен четвертий ліцеїст. В основі такої самостійної навчальної діяльності лежить стійке мотиваційне прагнення до самовдосконалення, самореалізації та чітке усвідомлення необхідності та кінцевої мети самостійного здобуття знань.

Організація самостійної роботи ліцеїстів ґрунтується на основних положеннях особистісно орієнтованого, аксіологічного, системного та компетентнісного підходів. Педагогічна підтримка обдарованих школярів в ліцеї ґрунтується на сучасних наукових досягненнях психологічної та педагогічної науки та забезпечується завдяки особистісно орієнтованому підходу. В ліцеї використовуються педагогічні технології, в основу розробки яких покладено урахування рівню розвитку і особистісних якостей ліцеїста та його творчих здібностей. Аксіологічний підхід передбачає формування системи цінностей особистості, серед яких одне з пріоритетних місць належить пізнавальній активності, потребі навчатися впродовж життя, практичній значущості засвоєних знань, професійній спрямованості та відповідальності за результати своєї діяльності. Системний підхід допомагає усвідомити місце самостійної роботи в цілісному навчально-виховному процесі та її зв'язок з іншими видами навчальної діяльності, що дає змогу організувати її більш ефективно та результативно. Компетентісний підхід вимагає будувати навчально-виховний процес відповідно до цільових орієнтирів, знань, умінь та навичок, а також досвіду діяльності, результатом чого має стати здатність діяти та самостійно приймати рішення в особистісно-значущій та соціально-значущій діяльності.

Викладачі ліцею прагнуть зробити кожен урок продуктивним та максимально ефективним для всіх учнів, включаючи тих, хто має більш глибокі знання. На уроках використовуються різноманітні форми роботи: рольові ігри, інтелектуальні марафони, «мозкові штурми», виступ перед класом з презентацією, захист проєктів, а також диференційовані завдання різного рівня складності, творчі завдання. Роль викладача в організації самостійної роботи ліцеїстів визначається гнучкістю, оскільки він стає координатором, який постійно спрямовує та підтримує своїх учнів, але не домінуючи над ними; носієм інформації на тому етапі заняття, коли ліцеїстам потрібні вихідні дані; консультантом, коли необхідні роз'яснення до завдань або виправлення помилок; організатором, коли необхідно переходити від одного етапу заняття до іншого; спостерігачем, коли студенти самостійно виконують певні завдання в парах і групах.

Педагогічні процеси ліцею регулюються програмами індивідуального розвитку та саморозвитку творчої особистості [1]. Розробка та реалізація програми індивідуального розвитку та саморозвитку особистості забезпечує високу культуру діалогу між ліцеїстами і педагогами, посилює роль самостійної роботи, дозволяє організувати засвоєння ними знань у власному темпі.

Безперервна робота ліцеїстів над собою спричиняє виникнення та розвиток таких особистісних якостей, як-от: впевненість в собі, рішучість, наполегливість у досягненні цілей, переконливість, самодостатність, потреба у творчій самореалізації, сміливість у виявленні власних здібностей.

Ефективність самостійної роботи ліцеїстів обумовлена правильною організацією їх навчальної діяльності під час аудиторних занять, що мотивує дітей поглиблювати знання та продовжувати пізнавальний процес в позааудиторній діяльності, а також їх спрямованістю на опанування знань, значущих для досягнень в інтелектуальних змаганнях та в майбутній професійній сфері. Умовами, що визначають ефективність самостійної роботи ліцеїстів, є: вірне поєднання обсягу аудиторної та самостійної роботи; правильна методична організація роботи учня (спонукання учня працювати самостійно); забезпечення необхідними методичними матеріалами (процес самостійної роботи поступово повинен перетворюватися у творчий); постійний контроль виконання самостійної роботи (оцінка результатів).

З метою підтримки учнів в ліцеї створена медико-психологічна служба, яка здійснює спостереження за станом соматичного і психічного здоров'я, проводить консультації для батьків, педагогів, старшокласників щодо наукової організації їх навчальної праці, бесіди з проблем самовдосконалення, тренінги для посилення розвитку уваги, пам'яті.

На відміну від традиційного для загальноосвітньої школи директивного педагогічного впливу на особистість учня, яка змушує його виконувати запропоновані вчителем завдання, в ліцеї застосовується більш демократичний та непрямий вплив, який сприяє реалізації інтелектуальних

можливостей ліцеїстів заради задоволення їх власної зацікавленості та допитливості, а також заради задоволення їх потреби у творчій самореалізації.

Висновки за результатами дослідження, перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи, зазначимо, що організація самостійної роботи ліцеїстів ґрунтується на основних положеннях методологічних підходів, які складають основу особистісно орієнтованого навчання, та спрямована на розвиток внутрішньої мотивації, яка підтримує формування вмінь планувати свою самостійну роботу, ставити проміжні та кінцеві цілі, прогнозувати результати, здійснювати рефлексивний аналіз діяльності, робити об'єктивні висновки та її корекцію в майбутньому. Здобуті в ліцеї знання, навички самостійної роботи стають міцною основою успішного навчання ліцеїстів у вищих навчальних закладах. Подальшого вивчення потребує взаємодія освітніх установ в системі педагогічної підтримки обдарованих школярів.

Список використаної літератури:

1. Алфімов В. М. Педагогічна система ліцею / В. М. Алфімов // Рідна школа. – № 4–5 (квітень – травень). – 2010. – С. 8 – 11.
2. Інструкція про організацію та діяльність ліцею / Міносвіти: Інструкція від 20.07.1995 № 217. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0008-96>
3. Малихін О. В. Теоретико-методологічні засади організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.09 / Малихін Олександр Володимирович. – Кривий Ріг, 2009. – 418 с.
4. Програма «Освіта Донеччини. 2012-2016 роки» / Рішення Донецької обласної ради від 29.03.2012 № 6/10-253. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу : <http://www.osvita.donetsk.ua/?lang=ua&sec=05.01&iface=27&cmd=showdoc&args=id:116>
5. Фельдштейн Д. И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе / Д. И. Фельдштейн // Вопросы психологии. – 1985. – №6. – С. 26 – 37.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014

М. М. Кабанец

Донецкий национальный технический университет

Специфика организации самостоятельной работы одаренных школьников в лицее-интернате при Донецком национальном университете

В статье описан опыт организации самостоятельной работы одаренных школьников в Восточноукраинском регионе на примере лицея-интерната при Донецком национальном университете. Определены основные методологические принципы и формы организации самостоятельной работы в лицее, проанализирована специфика научно-исследовательской работы лицеистов и самостоятельного обучения по индивидуальным программам.

Ключевые слова: одаренные школьники, лицей, самостоятельная работа, Восточноукраинский регион.

M. Kabanets

Donetsk National Technical University

Specifics of the Organization of Independent Study of Gifted Students in Boarding School at Donetsk National University

The article describes the experience of independent study organization of gifted students in the Eastern-Ukrainian region on the example of the boarding school at Donetsk National University. The leading conceptual idea of the school is a competency-oriented teaching of high school students; the main goal is to provide the most complete development of students' creative abilities, to prepare them for research and practical work and to facilitate self-realization of every individual. Independent study in the boarding school is as a kind of cognitive activity and as a form of learning process.

Independent study has been made a significant part of the curriculum by providing a moderate amount of academic hours and creating favorable environment for independent learning activities. Research work as an integral component of the educational process of the boarding school includes: compulsory course and final research papers, scientific discussions, implementation of the academic course "Theory and Methodology of Scientific Research", participation of the boarding school students in scientific conferences, collective research work.

A special form of independent study in the boarding school, which is used in preparing children for intellectual competitions, is study by individual schedule, which involves students' studying certain subjects at their own pace, developing customized training programmes. The organization of independent study of the boarding school students is based on the main principles of personally oriented, axiological, systematic and competent approaches.

Keywords: *gifted students, boarding school, independent study, Eastern-Ukrainian region.*